Pobrane z czasopisma Studia Iuridica Lublinensia **http://studiaiuridica.umcs.pl**
Data: 24/11/2026 18:28:10

Artykuły

Studia Iuridica Lublinensia vol. XXV, 3, 2016
DOI: 10.17951/sil.2016.25.3.881

Ryszard Szczygieł
Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie
ryszard.szczygiel@poczta.umcs.lublin.pl

Ordynacja Zamojska wobec prób lokacji ośrodków miejskich przy jej granicach w pierwszej połowie XVII w.

The Zamoyski Family Entail Towards the Attempts to Found Towns by its Borders in the First Half of the 17th Century

STRESZCZENIE

W artykule omówiono okoliczności lokacji czterech miast położonych w pobliżu granic dóbr Ordynacji Zamojskiej, które ich właściciele podjęli w pierwszej połowie XVII w., a mianowicie: Łaszczówki, Bełżca, Chocimowa i Modliborzyc. W przypadkach dwóch z tych inicjatyw: Bełżca i Chocimowa – właściciele i administracja Ordynacji starali się zmusić inicjatorów lokacji do ich przerwania, zaś lokacji Modliborzyc przeciwstawili osadzenie w odległości 8 km ordynackiego miasta Janowa. Nie ma zaś informacji o reakcji na lokację Łaszczówki, która – założona w odległości 5 km od Tomaszowa – nigdy nie rozwinęła się w większy ośrodek miejski. Uwaga ta dotyczy również Modliborzyc.

Słowa kluczowe: miasto; lokacja; Ordynacja Zamojska; spory graniczne

I.

Tereny między Wisłą a Bugiem, na północ od doliny Sanu, stanowiły w średniowieczu peryferium osadnicze zajmowane przez zwarty kompleks leśny, ciągnący się od ujścia Sanu do Wisły na zachodzie aż do Wschodniego Roztocza. Znajdowały się tam południowe krańce ziemi lubelskiej i chełmskiej, zaś dalej województwo bełskie. Akcja kolonizacyjna rozpoczęła się na tym terytorium w XV w., ale dopiero w XVI w. rozwinęło się osadnictwo[1]. Przybywało osad

[1] A. Janeczek, *Osadnictwo pogranicza polsko-ruskiego. Województwo bełskie od schyłku*

Pobrane z czasopisma Studia Iuridica Lublinensia **http://studiaiuridica.umcs.pl**
Data: 24/11/2026 18:28:10

leśnych, bud, smolarń oraz innych przemysłowych, które zajmowały się trzebieżą lasów. Później organizowano tam wsie, zajmujące się gospodarką rolną, produkcją zboża i hodowlą[2]. Rozwój osadnictwa wiejskiego miał miejsce w dobrach wszystkich właścicieli, gdyż znajdowały się tam majątki szlachty i magnaterii.

Prawidłowy rozwój gospodarczy wymagał także powstania osad miejskich, które dzięki funkcjom, jakie pełniły wobec zaplecza wiejskiego, pogłębiały społeczny podział pracy, umacniały rolę gospodarki rynkowej, przyczyniały się też do awansu ekonomicznego i cywilizacyjnego całego terytorium. Ożywienie ruchu lokacyjnego miast obserwujemy tam dopiero w ostatnim ćwierćwieczu XVI w., kiedy rozpoczął się kolejny etap jego rozwoju, trwający do lat 30. XVII w.[3] Nowe miasta powstawały przede wszystkim w dobrach prywatnych jako ośrodki centralne okolicznych włości, pełniąc funkcje gospodarcze, usługowe i administracyjne[4]. Wśród czynników miastotwórczych wymienia się przyczyny gospodarcze, o których mowa wyżej, a także usytuowanie organizowanych miast przy uczęszczanych szlakach handlowych. Ważną rolę odgrywały też decyzje inicjatorów lokacji, którzy mieli na uwadze wzrost własnych dochodów[5]. Dochodziło więc do organizacji ośrodków miejskich w bezpośrednim sąsiedztwie miast już istniejących czy podejmowania procesu lokacyjnego równocześnie[6].

W 1589 r. kanclerz i hetman wielki koronny Jan Zamoyski, uzyskawszy pozwolenie sejmu Rzeczypospolitej, założył Ordynację Zamojską[7]. W jej skład włączył włość rogoźniańską położoną w województwie bełskim oraz nadane mu w roku poprzednim w wieczyste dziedzictwo starostwa zamechskie i krzeszowskie, położone w ziemi przemyskiej[8]. W czwartym dodatku z 1601 r. włączył do

XIV do początku XVII wieku, Wrocław 1991, s. 145–171; R. Szczygieł, *Lokacja Florianowa na tle urbanizacji środkowego i wschodniego Roztocza w XVI i pierwszej połowie XVII wieku*, „Rocznik Lubaczowski" 1994, t. 5, s. 5–8; J. Markiewicz, R. Szczygieł, W. Śladkowski, *Dzieje Biłgoraja*, Lublin 1985, s. 11–12.

[2] Zob. J. Markiewicz, R. Szczygieł, W. Śladkowski, *op. cit.*, s. 11–25; R. Szczygieł, *Lokacja Florianowa*..., s. 7–8.

[3] R. Szczygieł, *Lokacje miast w Polsce XVI wieku*, Lublin 1989, s. 55–62, 70–72; *idem*, *Początki miast konkurencyjnych na wododziale Bugu i Sanu na przełomie XVI i XVII wieku*, „Kresy Południowo-Wschodnie. Rocznik Przemyskiego Centrum Nauki i Kultury" 2007/2008, t. 5/6, s. 23–26.

[4] A. Wyrobisz, *Rola miast prywatnych w Polsce XVI i XVII wieku*, „Przegląd Historyczny" 1974, t. 65, s. 19–45.

[5] *Ibidem*, s. 24–29; F. Kiryk, *Lokacje miejskie nieudane, translacje miast i miasta zanikłe w Małopolsce do połowy XVII stulecia*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej" 1980, t. 28, s. 373–383.

[6] F. Kiryk, *op. cit.*; S. Pazyra, *Geneza i rozwój miast mazowieckich*, Warszawa 1959, s. 151–154, 169–171; R. Szczygieł, *Początki miast*..., s. 23–24.

[7] A. Tarnawski, *Działalność gospodarcza Jana Zamoyskiego*, Lwów 1935, s. 400–401; R. Orłowski, *Ordynacja Zamoyska*, [w:] *Zamość i Zamojszczyzna w dziejach i kulturze polskiej*, red. K. Myśliński, Zamość 1969, s. 107–108.

[8] *Statuta Ordynacji Zamojskiej od r. 1589–1848*, Warszawa 1902, s. 12–13.

Pobrane z czasopisma Studia Iuridica Lublinensia **http://studiaiuridica.umcs.pl**
Data: 24/11/2026 18:28:10

Ordynacji dobra Biała w województwie lubelskim, wraz z wsiami Zwola i Kocudza oraz innymi nowo osadzonymi[9]. Granica wschodnia i południowa tych dóbr stanowiła granicę zewnętrzną Ordynacji. J. Zamoyski polecał swoim następcom, aby nie obciążali tych dóbr zapisami i by strzegli ich granic[10]. Sam toczył liczne spory graniczne, zarówno we włości rogoźniańskiej, jak i bialskiej. Opisał je obszernie A. Tarnawski[11]. Innym problemem, ważnym dla właściwego funkcjonowania dóbr ordynackich, były próby sąsiadów zakładania nowych ośrodków miejskich w ich bezpośredniej bliskości. Zjawisko to, nazywane organizacją miast konkurencyjnych, miało miejsce w sąsiedztwie włości rogoźniańskiej w początkach XVII w. już po śmierci Jana Zamoyskiego, który zmarł 3 czerwca 1605 r.

II.

Po lokacji w 1580 r. miasta Zamościa nastąpiła zmiana szlaków drogowych. Główne połączenie tego miasta ze Lwowem i innymi miastami Rusi Czerwonej prowadziło właśnie przez interesujące nas tereny[12]. Ponadto po włączeniu Wołynia do Korony w 1569 r. nabiera znaczenia szlak handlowy prowadzący z Sokala przez Bełz, Potylicz do Przemyśla. Jednocześnie wzrasta ruch na drodze łączącej tereny zabużańskie z Jarosławiem, ważnym wówczas centrum handlowym, a prowadził on przez interesujące nas tereny nad Tanwią[13]. Omówione wyżej drogi: lwowska i wołyńska – krzyżowały się zapewne w pobliżu przeprawy przez Bełżec, jak w tamtym okresie nazywano przepływającą przez osadę tej nazwy rzekę, zwaną dzisiaj Krynicą[14].

Przy szlaku prowadzącym z Wołynia do Jarosławia powstały w latach 90. XVI w. dwa miasta: Cieszanów, lokowany w 1590 r., oraz Florianów, w dwa lata później założony z inicjatywy Floriana Łaszcza[15]. Następnie w 1604 r. przy drodze ze Lwowa do Zamościa pojawiło się miasto Rawa, założone przez rodzinę Trzcińskich[16]. Kolejne ośrodki miejskie zaczęto organizować w latach 1607–1609.

W pierwszych miesiącach 1607 r. Samuel Lipski, wojski bełski, właściciel wsi Przeworsko (obecnie Przeorsk), podjął inicjatywę lokacji miasta na terenie tej wsi, przy przeprawie przez rzekę Bełżec. Królewski przywilej lokacyjny otrzy-

[9] *Ibidem*, s. 47.

[10] *Ibidem*, s. 25–26.

[11] A. Tarnawski, *op. cit*., s. 53–58, 82–89.

[12] Zob. R. Szczygieł, *Związki Zamościa ze Lwowem i Żółkwią w okresie staropolskim*, „Zamojskie Studia i Materiały" 2002, R. 4, z. 3, s. 418 i n.

[13] *Idem*, *Lokacja Florianowa*..., s. 9.

[14] *Idem*, *Początki osady i nieudana lokacja miejska*, [w:] *Bełżec przez dzieje*, red. A. Urbański, Bełżec 2008, s. 40–41.

[15] *Idem*, *Lokacja Florianowa*..., s. 10.

[16] A. Janeczek, *op. cit*., s. 260–265; R. Szczygieł, *Lokacja Florianowa*..., s. 10.

Pobrane z czasopisma Studia Iuridica Lublinensia **http://studiaiuridica.umcs.pl**
Data: 24/11/2026 18:28:10

mał 1 marca 1607 r.[17] Miasto miało powstać w miejscu zalesionym i dlatego należało wykarczować odpowiednią liczbę drzew, aby mogło być rozplanowane.

Podjęcie inicjatywy przez wojskiego bełskiego świadczy o tym, że dobrze orientował się on w mechanizmach gospodarczych i postanowił założyć ośrodek miejski w znacznym oddaleniu od miast funkcjonujących już w okolicy: Florianowa, Rawy, Łaszczowa i Rachań. Terytorium to było w początkach XVII w. miejscem intensywnej akcji kolonizacyjnej i zwiększenia liczby osad wiejskich[18]. Ruch ten obejmował dobra należące do różnych właścicieli, dlatego przez następne lata obserwowaliśmy swoistą ich rywalizację przy podejmowaniu inicjatyw lokacji ośrodków miejskich. Została ona spowodowana przez podjęcie prac przy osadzaniu miasta Bełżca.

W odległości 5 km na północny wschód od przyszłego Bełżca, na gruntach wsi Ruda Wołoska, Florian Łaszcz rozpoczął lokację miasta Nowy Łaszczów. Z 1609 r. zachowała się informacja o trzech rodzinach chłopskich, które zbiegły do organizowanego ośrodka miejskiego[19]. Łaszcz miał zapewne również nadzieję, że położone przy drodze lwowskiej miasto będzie miało perspektywy rozwojowe. Warto wspomnieć, że lokację Nowego Łaszczowa (późniejszej Łaszczówki) podjął F. Łaszcz z planem uczynienia z niej swojej głównej rezydencji[20]. Przywilej lokacyjny otrzymał jednak od króla Zygmunta III dopiero 25 grudnia 1613 r.[21] Dodajmy od razu, że nastąpiło to po całkowitym uporządkowaniu sieci organizowanych ośrodków miejskich w okolicy.

Inicjatywy lokacyjne sąsiadów musiały zaniepokoić administrację Ordynacji Zamojskiej i samych Zamoyskich. Należy przypuszczać, iż podjęli oni zabiegi mające na celu przekonanie tamtych, aby odstąpili od planów lokacji Bełżca i Łaszczówki. Z Florianem Łaszczem rozmowy były raczej niemożliwe, gdyż toczył on ciągłe spory graniczne z Ordynacją[22]. Wydaje się, że Samuel Lipski był bardziej skłonny do rozmów i układów.

Prowadzone w Bełżcu prace zostały niewątpliwie zauważone przez administrację klucza rogóźniańskiego Ordynacji, którą kierował człowiek zaufany zmarłego w 1605 r. Jana Zamoyskiego, późniejszy podkomorzy bełski (od 1612 r.),

[17] R. Szczygieł, *Początki osady*..., s. 39.

[18] Pisali o tym: A. Janeczek, *op. cit.*, s. 163–171; H. Gmiterek, *Lipsko w okresie Rzeczypospolitej szlacheckiej (1613–1772)*, „Przemyskie Zapiski Historyczne" 1993, t. 8–9, s. 57–58.

[19] Centralne Państwowe Archiwum Historyczne Ukrainy we Lwowie (dalej jako: CPAHUL), fond 1, opis 1, ks. 197, s. 705.

[20] H. Gmiterek pisał, że siedzibą F. Łaszcza była Ruda Wołoska, w ostatnich zaś latach życia właśnie Łaszczówka. Zob. H. Gmiterek, *Działalność gospodarcza Floriana Łaszcza Nieledewskiego*, „Przemyskie Zapiski Historyczne" 1985, t. 3, s. 43.

[21] Kopia w: CPAHUL, fond 1, opis 1, ks. 228, s. 215–217. Zob. R. Szczygieł, *Początki osady*..., s. 43.

[22] CPAHUL, fond 1, opis 1, ks. 199, s. 458–460, ks. 208, s. 775–776, ks. 209, s. 535; A. Tarnawski, *op. cit.*, s. 58.

Pobrane z czasopisma Studia Iuridica Lublinensia **http://studiaiuridica.umcs.pl**
Data: 24/11/2026 18:28:10

Maciej Leśniowski. W latach 1605–1609 osadził on nową wieś, Wólkę Łosieniecką, właśnie w tym kluczu[23]. Wydaje się, że to on był wykonawcą planów kanclerza i hetmana Jana Zamoyskiego, aby na gruntach wsi Rogóźno lokować miasto, które miało się nazywać Jelitów, od nazwy herbu Zamoyskich – Jelita. Według Teresy Zarębskiej główny architekt i budowniczy Zamościa, Bernardo Morando, sporządził nawet plan przyszłego ośrodka miejskiego[24]. Oznacza to, że teren pod przyszłe miasto już dawniej wybrano, ale do śmierci Jana Zmoyskiego nie podjęto prac przy jego lokacji przestrzennej[25].

Inicjatywa lokacyjna miasta Bełżca zmobilizowała administrację ordynacką i wdowę po Janie Zamoyskim, Barbarę z Tarnowskich, a może też opiekunów małoletniego Tomasza Zamoyskiego, do podjęcia prac inwestycyjnych. Przyspieszono prace przy rozplanowaniu, zabudowie i zaludnieniu miasta Jelitowa[26]. W 1609 r. na prośbę przedmieszczan jelitowskich z Przedmieścia Lwowskiego pop z Rogóźna, za zgodą administracji ordynackiej, przeniósł cerkiew z tej wsi na plac wytyczony na tym Przedmieściu[27].

W 1610 r. zbudowano też na Przedmieściu Lwowskim kościół Św. Krzyża, który zapewne pełnił funkcję pierwszej parafii łacińskiej w Jelitowie[28]. W latach następnych gmina miejska podjęła również funkcje gospodarcze. Od 13 maja 1611 r. jej delegat, Wojciech Dąbek, brał ciągle udział w posiedzeniach sądowych Trybunału Zamojskiego, sądu apelacyjnego dla miast ordynackich, powołanego w 1604 r. przez Jana Zamoyskiego[29]. W sesji sądowej w dniu 1 czerwca 1612 r. Wojciech Dąbek wziął udział jako „delegat tomaszowski"[30], co oznacza, że przed tą datą nastąpiła, decyzją Tomasza Zamoyskiego, zmiana nazwy miasta na Tomaszów. W 1613 r. gmina miejska otrzymała herb i pieczęć radziecką[31]. Miasto Tomaszów, korzystając z opieki młodego ordynata, szybko się rozwijało. Było oddalone od Bełżca o 7 km.

Szybki rozwój Jelitowa, a może przeprowadzone rokowania, sprawił, że Samuel Lipski postanowił zrezygnować z kontynuowania procesu lokacyjnego miasta Bełżca i ograniczenia programu lokacji jedynie do osady wiejskiej. Zdawał sobie bowiem sprawę, że szybki rozwój ośrodka miejskiego w Jelitowie (Toma-

[23] *Tomaszów Lubelski: monografia miasta*, red. R. Szczygieł, Lublin – Tomaszów Lubelski 2011, s. 80.

[24] T. Zarębska, *O związkach urbanistyki węgierskiej i polskiej w drugiej połowie XVI wieku*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki" 1964, t. 9, z. 4, s. 280.

[25] R. Szczygieł, *Prawda i fikcja o początkach miasta Tomaszowa*, „Res Historica" 2005, t. 20, s. 87; *Tomaszów Lubelski*..., s. 88–93.

[26] *Tomaszów Lubelski*...

[27] *Ibidem*, s. 86.

[28] A. Janeczek, *op. cit*., s. 46.

[29] Archiwum Państwowe w Lublinie (dalej jako: APL), Trybunał Zamojski, ks. 3, k. 130, 131, 166, 190.

[30] *Ibidem*, k. 200, 203v.

[31] *Tomaszów Lubelski*..., s. 92–96.

Pobrane z czasopisma Studia Iuridica Lublinensia **http://studiaiuridica.umcs.pl**
Data: 24/11/2026 18:28:10

szowie), wspieranego przez zarząd i właściciela Ordynacji Zamojskiej, bardzo utrudni rozwój funkcji miejskich w Bełżcu.

Zapewne w 1612 r. postanowił przenieść swoją inicjatywę lokacji miasta w pobliże istniejącego od 1592 r. miasta Florianowa (Narola). W ten sposób powstało miasto Lipsko, założone „na surowym korzeniu, w miejscu zalesionym, w pobliżu rzeki Tanew". Tak określono położenie planowanego miasta w królewskim przywileju lokacyjnym, który król Zygmunt III wystawił w Warszawie 28 lutego 1613 r.[32] W przywileju dodano, że miasto otrzymuje uprawnienia ustrojowe i gospodarcze, aby zwiększyć jego atrakcyjność i zachęcić do osiedlania nowych mieszkańców[33]. Dyspozycja przywileju lokacyjnego Lipska powtarza prawie wszystkie postanowienia aktu wydanego dla Bełżca. Powstające nad Tanwią miasto otrzymało miejskie prawo magdeburskie, jego teren został wyłączony z działania prawa polskiego, zaś mieszkańcy zostali wyłączeni spod jurysdykcji urzędników królewskich. Podobnie opisano prawa i obowiązki wójta. Terminy targów tygodniowych również były takie same: poniedziałek i piątek. Zmieniono jedynie terminy jarmarków. Lipsko otrzymało prawo ich organizacji na Zielone Świątki (jarmark wiosenny) i Św. Marcina – 11 listopada (jarmark jesienny)[34]. Wydaje się, że były one korzystniejsze dla rytmu prac gospodarczych w rolnictwie. Lokacja ta została zrealizowana i w 1618 r. rejestr poborowy ziemi bełskiej notował 15 domów przy rynku i 40 przy ulicach. Działali tam liczni rzemieślnicy[35].

III.

Innym przypadkiem jest próba lokacji miasta Chocimowa w powiecie urzędowskim w województwie lubelskim, podjęta przez podsędka sandomierskiego Pawła Chocimowskiego, na spornych terenach dóbr Lipa Ordynacji Zamojskiej w 1613 r., przy drodze z miasta Zaklikowa nad San[36]. Inicjator jego lokacji należał do średniej szlachty. Od początku XVII w. prowadził aktywną działalność na terenie województwa lubelskiego i sandomierskiego, gdzie znajdowały się jego dobra[37].

---

[32] Kopia w: CPAHUL, fond 1, opis 1, ks. 230, s. 993–995. Lokację tę opisał H. Gmiterek (*Lipsko*..., s. 58–59).

[33] CPAHUL, fond 1, opis 1, ks. 230, s. 994.

[34] *Ibidem*, s. 994–995.

[35] *Ibidem*, ks. 203, s. 347.

[36] Głównym źródłem informacji o poczynaniach Chocimowskiego jest list Ambrożego Wydzierzewskiego do Tomasza Zamoyskiego z Lipy, 25 kwietnia 1613 r. Archiwum Akt Dawnych w Warszawie, Archiwum Zamoyskich (dalej jako: AGAD, AZ), nr 750, s. 102. Źródło nie podaje jednak imienia fundatora Chocimowa. O Pawle, podsędku sandomierskim, zob. A. Boniecki, *Herbarz Polski*, t. 3, Warszawa 1900, s. 14; *Urzędnicy województwa sandomierskiego. Spisy*, oprac. K. Chłapowski, A. Falniowska-Gradowska, [w:] *Urzędnicy dawnej Rzeczypospolitej od XII do XVIII wieku*, red. A. Gąsiorowski, t. 4, z. 3, Kórnik 1993, nr 797.

[37] *Ibidem*; APL, Księgi grodzkie lubelskie, RMO, ks. 39, s. 320, ks. 46, s. 417.

Pobrane z czasopisma Studia Iuridica Lublinensia **http://studiaiuridica.umcs.pl**
Data: 24/11/2026 18:28:10

Nazwa nowego miasta została przyjęta dla upamiętnienia rodziny założyciela. Jest ona reprezentowana dla szeroko stosowanego w czasach staropolskich zwyczaju tworzenia nazw miast od imion, nazwisk lub nazw herbów fundatorów.

Przywilej lokacyjny Chocimowa się nie zachował. Mamy wątpliwości, czy został wystawiony. Od ostatniego ćwierćwiecza XVI w. upowszechnił się bowiem zwyczaj starania się o taki dokument dla ośrodka już zorganizowanego. Zjawisko to obserwujemy przy licznych lokacjach miast na terenie Małopolski i Rusi Czerwonej.

Miasteczko miało powstać wśród lasów, na południowy wschód od pól wsi Lipa ze strony wsi Rzeczyca, w parafii Charzewice[38]. Należy dodać, iż właściciele Lipy toczyli od końca XV w. spory graniczne z sąsiadami[39]. Po nabyciu przez Jana Zamoyskiego w 1595 r. włości bialskiej, do której Lipa należała, dokonano najprawdopodobniej rozgraniczenia, które wywołało niezadowolenie sąsiadów[40]. Z początku XVII w. posiadamy informacje o pretensjach do lasów w pobliżu Lipy, zgłaszanych przez Marcina Gniewosza, właściciela Zaklikowa, oraz właścicieli Radomyśla – Sienieńskich[41].

Spory graniczne nasiliły się po śmierci Jana Zamoyskiego[42]. Sąsiedzi liczyli najwidoczniej, iż opiekunowie jego małoletniego syna Tomasza nie będą przywiązywali większej uwagi do naruszania przez nich granic dóbr ordynackich. W tym kontekście należy ujmować decyzję podsędka sandomierskiego, który postanowił założyć miasteczko na gruntach spornych.

Po wybraniu miejsca, wczesną wiosną 1613 r. rozpoczęto wstępne prace. Zaniepokoiły one przebywającego we włości bialskiej Ambrożego Wydzierzewskiego, który jeszcze za życia Jana Zamoyskiego zajmował się sprawami zagrożonych przez sąsiadów granic Lipy[43]. Przed 7 kwietnia 1613 r. wysłał on do Tomasza Zamoyskiego list z wiadomością o zamiarach Chocimowskiego, który „chciał sadzić miasteczko od gruntu i granic WM mego Miłościwego Pana nicz, jak tylko 760 kroków"[44]. Na list ten nie otrzymał jednak odpowiedzi[45], musiał więc działać sam.

[38] Dokładna lokalizacja Chocimowa jest możliwa dzięki szkicowi sytuacyjnemu, dołączonemu do listu Wydzierzewskiego. AGAD, AZ, nr 750, s. 102a.

[39] A. Tarnawski, *op. cit.*, s. 58.

[40] Świadczy o tym przykład sporów granicznych między dobrami ordynackimi a włością biłgorajską Gorajskich z tego samego czasu. Zob. J. Markiewicz, R. Szczygieł, W. Śladkowski, *op. cit.*, s. 20–23.

[41] A. Tarnawski, *op. cit.*, s. 58.

[42] Wynika to z Indeksów Dytmerskiego i Romana, przechowywanych w APL (nr 56) do nieistniejących dzisiaj ksiąg podkomorskich lubelskich. W księdze nr 8 odnotowano cztery procesy graniczne Lipy od Pniowa, Zdziechowic, Zaklikowa, Rzeczycy, Skowieszyna i Skowieszynka oraz Śniekozów.

[43] A. Tarnawski, *op. cit.*, s. 58.

[44] AGAD, AZ, nr 750, s. 102. Wydzierzewski pisał, że poprzedni list wysłał „przed Wielką Nocą".

[45] *Ibidem*.

Pobrane z czasopisma Studia Iuridica Lublinensia **http://studiaiuridica.umcs.pl**
Data: 24/11/2026 18:28:10

Tymczasem Chocimowski, „opuściwszy pierwsze miejsce, insze upatruje na sadzenie tego miasteczka i chce je sadzić na własnym gruncie WM mego Pana lipińskim, przy swej granicy, tak iż część mniejsza tego miasteczka sieść by miała na jego gruncie, a większa zaś na gruncie lipińskim […]”[46].

Z listu Wydzierzewskiego wynika także, iż Chocimowski rozpoczął prace przy lokacji przestrzennej. Teren pod miasteczko został rozmierzony, wytyczono i oznaczono „tykami” obszar rynku i układ ulic. Prace prowadziła grupa ludzi, nazywanych przez autora listu chłopami. Być może byli to poddani Chocimowskiego, z należących do niego okolicznych wsi, a zarazem przyszli mieszkańcy Chocimowa.

Nie doczekawszy się dyspozycji ordynata, 24 kwietnia 1613 r. Wydzierzewski najechał ze sługami na plac budowy[47]. Spotkani tam ludzie zostali siłą zmuszeni do opuszczenia miejsca realizowanej inwestycji, przy czym zapowiedziano im, że gdyby ktoś w przyszłości ośmielił się tam osiedlić, będzie łapany i więziony[48]. Zlikwidowano także dotychczasowe prace, przede wszystkim powyrywano i usunięto znaki rozplanowania przestrzennego. O przeprowadzonej akcji Wydzierzewski powiadomił Zamoyskiego listem pisanym z Lipy 25 kwietnia[49]. Po opisaniu zajścia prosił ordynata o wytyczne, jak ma dalej postępować, stwierdzając zarazem: „Ja na tom rezolut, że bronić potrzeba i gruntu nie dopuszczać posiadać, także w puszczy szkody czynić […]”[50]. Na wypadek, gdyby podsędek sandomierski chciał siłą realizować swoje przedsięwzięcie, prosił także o pomoc „do bronienia gruntu tego”[51].

Do dalszych incydentów chyba jednak nie doszło, brak bowiem informacji na ten temat. W księgach grodzkich lubelskich nie odnaleziono również protestu Chocimowskiego na zbrojny najazd jego inwestycji z 24 kwietnia 1613 r. Najwidoczniej podsędek sandomierski odstąpił od zamiaru lokacji miasteczka, nie chcąc narażać się – czyniącemu już pierwsze kroki na arenie politycznej Rzeczypospolitej – młodemu Zamoyskiemu[52].

IV.

Na terenie powiatu urzędowskiego województwa lubelskiego, na pograniczu włości bialskiej Ordynacji Zamojskiej, mieliśmy do czynienia z inną sytuacją. W 1631 r. stolnik bełski Stanisław Wieteski zainicjował lokację miasta Modliborzyce w nabytych poprzednio dobrach Słupie. 27 lutego tego roku otrzymał przywilej króla Zygmunta III pozwalający lokować miasto i nadający mu prawo

[46] *Ibidem*.
[47] *Ibidem*.
[48] *Ibidem*.
[49] *Ibidem*.
[50] *Ibidem*.
[51] *Ibidem*.
[52] Zob. A.A. Witusik, *Młodość Tomasza Zamoyskiego*, Lublin 1977, s. 107 i n.

Pobrane z czasopisma Studia Iuridica Lublinensia **http://studiaiuridica.umcs.pl**
Data: 24/11/2026 18:28:10

magdeburskie oraz targi tygodniowe we wtorki i cztery jarmarki[53]. Mając duże doświadczenie w zarządzaniu gospodarką, nabyte w Ordynacji Zamojskiej, gdzie przez wiele lat pełnił urząd podskarbiego przy Tomaszu Zamoyskim[54], zorientował się, że nabyte dobra mogą przynosić większe dochody, jeśli zorganizuje się w nich ośrodek miejski, którego w okolicy brakowało. Najbliższe miasta: Kraśnik, Goraj, Tarnogród i Biłgoraj na północy i wschodzie oraz miasta za Sanem na południu, zaś Zaklików na zachodzie były znacznie oddalone od tego terytorium. Planowany ośrodek leżał na skrzyżowaniu szlaków handlowych z tych miast, prowadzących dalej do Zawichostu i Sandomierza, Lublina, a z drugiej strony do Leżajska i na tzw. Pogórze. Zrealizowano więc lokację przestrzenną Modliborzyc i miasto podjęło swoje funkcje.

Jednakże po śmierci w 1638 r. Tomasza Zamoyskiego wdowa po nim, Katarzyna z Ostrogskich, zapewne za wiedzą opiekunów małoletniego syna Jana, postanowiła założyć miasto obok wsi Biała, które tak miało się nazywać. 21 lipca 1640 r. otrzymała przywilej lokacyjny od króla Władysława IV, pozwalający lokować nowe miasto, nadający targi tygodniowe w poniedziałek oraz osiem jarmarków[55]. Przed 25 sierpnia 1642 r. nazwę miasta zmieniono na Janów[56].

Rozwój w odległości 8 km od Modliborzyc miasta, które mogło liczyć na wsparcie wpływowych właścicieli, wpłynął niewątpliwie negatywnie na przebieg procesu zabudowy i zaludnienia tego miasta. W tej sytuacji Wioteski postanowił w 1642 r. ogłosić dokument lokacyjny, który miał zachęcić do osiedlania się w Modliborzycach[57]. Przede wszystkim przedłużył o kolejne 10 lat okres wolnizny mieszczan od czynszów i powinności na swoją rzecz, deklarował również dalsze rozmierzanie pól dla obejmujących działki siedliskowe w wyznaczonych sektorach poza przedmieściami, a także pozwalał wypasać bydło mieszkańców miasta w lasach „za granicą południową" terenu miejskiego[58]. Pozostałe zaś powinności i przywileje mieszczan, czy też organizację gminy miejskiej, opisał, wzorując się na dokumencie lokacyjnym Tomasza Zamoyskiego dla miasta Tomaszowa z 25 maja 1621 r.[59] Zarówno Modliborzyce, jak i Janów, ze względu na

[53] AGAD, Księgi Kanclerskie, ks. 89, cz. 3, s. 48–51 (transumpt króla Stanisława Augusta z 11 maja 1788 r.).

[54] A.A. Witusik, *op. cit.*, s. 132.

[55] AGAD, Metryka Koronna, ks. 186, k. 181–182. Kopia z XVIII w. znajduje się w Bibliotece Wojewódzkiej im. H. Łopacińskiego w Lublinie, rkps 1737, nr 1.

[56] *Ibidem*, rkps 1285, k. 5.

[57] Jego tłumaczenie z XIX w. zachowało się w: APL, Komisarz ds. Włościańskich Powiatu Janowskiego, sygn. 433, k. 5–17. Został on opublikowany w „Janowskich Korzeniach" 2001, nr 1, s. 41–45 oraz w „Wieściach Gminnych" (*380 lat lokacji Modliborzyc*, 2011 [wrzesień], s. 4–6).

[58] *Ibidem*.

[59] Zob. R. Szczygieł, *Dokument lokacyjny miasta Tomaszowa wzorem przy spisywaniu dokumentu lokacyjnego Modliborzyc z 1642 roku*, [w:] *Między tekstem a znakiem*, red. A. Jaworska, S. Górzyński, Warszawa 2013, s. 391–397.

Pobrane z czasopisma Studia Iuridica Lublinensia **http://studiaiuridica.umcs.pl**
Data: 24/11/2026 18:28:10

zbyt bliską lokalizację, rozwijały się powoli i należały do grupy małych miast województwa lubelskiego.

V.

Omówione przykłady przebiegu procesu lokacyjnego miast, które starano się organizować w pobliżu granic dóbr Ordynacji Zamojskiej, pozwalają sformułować kilka wniosków ogólnych. Próba właścicieli Chocimowa, który miał być zorganizowany na spornym terenie, zakończyła się zdecydowanym działaniem urzędnika ordynackiego, likwidującym rozplanowane już terytorium miasta. Rezygnację fundatora Bełżca z jego osadzania, co zagrażało prawidłowemu rozwojowi ordynackiego Jelitowa (Tomaszowa), także można zaliczyć do skutecznych działań właścicieli i urzędników ordynackich. Jedynie w przypadku Modliborzyc mieliśmy do czynienia z sytuacją odmienną. Ich lokacja przez S. Wioteskiego niewątpliwie zainspirowała Katarzynę Zamoyską, wdowę po Tomaszu, do podjęcia procesu lokacyjnego miasta Białej (Janowa). Jego powstanie wpłynęło zaś niekorzystnie na rozwój Modliborzyc.

Omówione wyżej przypadki przebiegu procesów lokacyjnych miast: Bełżca i Tomaszowa, Modliborzyc i Janowa oraz Chocimowa – wskazują, że w pierwszej połowie XVII w. skuteczność lokacji miejskiej nie zależała wyłącznie od uwarunkowań gospodarczych, ponieważ wielki wpływ na nią miały decyzje inicjatorów lokacji czy właścicieli dóbr, a także układ stosunków z sąsiadami. Spostrzeżenie to potwierdza wniosek Stanisława Pazyry z 1959 r., który pisał: „Zarówno charakter znakomitej większości lokowanych miast, jak i zagadnienie ich właściwości oraz wysoki odsetek nieudanych lokacji, świadczą dowodnie, że źródło tkwiło wtedy nie w początkach życia gospodarczego, ale jedynie w interesie feudalnych właścicieli ziemskich”[60]. Efektem takich przedsięwzięć były nieudane lokacje albo ośrodki miejskie słabe ekonomicznie, o niewielkim znaczeniu w sieci miejskiej regionu.

BIBLIOGRAFIA

Archiwum Akt Dawnych w Warszawie: Archiwum Zamoyskich, nr 750; Księgi Kanclerskie, ks. 89, cz. 3; Metryka Koronna, ks. 186.

Archiwum Państwowe w Lublinie: Komisarz ds. Włościańskich Powiatu Janowskiego, sygn. 433; Księgi grodzkie lubelskie, RMO, ks. 39; ks. 46; Trybunał Zamojski, ks. 3; Indeksy Dytmerskiego i Romana, nr 56.

Boniecki A., *Herbarz Polski*, t. 3, Warszawa 1900.

Centralne Państwowe Archiwum Historyczne Ukrainy we Lwowie, fond 1, opis 1, ks. 197, 199, 203, 208, 209, 228, 230.

[60] S. Pazyra, *op. cit*., s. 170.

Pobrane z czasopisma Studia Iuridica Lublinensia **http://studiaiuridica.umcs.pl**
Data: 24/11/2026 18:28:10

Gmiterek H., *Działalność gospodarcza Floriana Łaszcza Nieledewskiego*, „Przemyskie Zapiski Historyczne" 1985, t. 3.
Gmiterek H., *Lipsko w okresie Rzeczypospolitej szlacheckiej (1613–1772)*, „Przemyskie Zapiski Historyczne" 1993, t. 8–9.
Janeczek A., *Osadnictwo pogranicza polsko-ruskiego. Województwo bełskie od schyłku XIV do początku XVII wieku*, Wrocław 1991.
Kiryk F., *Lokacje miejskie nieudane, translacje miast i miasta zanikłe w Małopolsce do połowy XVII stulecia*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej" 1980, t. 28.
Markiewicz J., Szczygieł R., Śladkowski W., *Dzieje Biłgoraja*, Lublin 1985.
Orłowski R., *Ordynacja Zamoyska*, [w:] *Zamość i Zamojszczyzna w dziejach i kulturze polskiej*, red. K. Myśliński, Zamość 1969.
Pazyra S., *Geneza i rozwój miast mazowieckich*, Warszawa 1959.
Statuta Ordynacji Zamojskiej od r. 1589–1848, Warszawa 1902.
Szczygieł R., *Dokument lokacyjny miasta Tomaszowa wzorem przy spisywaniu dokumentu lokacyjnego Modliborzyc z 1642 roku*, [w:] *Między tekstem a znakiem*, red. A. Jaworska, S. Górzyński, Warszawa 2013.
Szczygieł R., *Lokacja Florianowa na tle urbanizacji środkowego i wschodniego Roztocza w XVI i pierwszej połowie XVII wieku*, „Rocznik Lubaczowski" 1994, t. 5.
Szczygieł R., *Lokacje miast w Polsce XVI wieku*, Lublin 1989.
Szczygieł R., *Początki miast konkurencyjnych na wododziale Bugu i Sanu na przełomie XVI i XVII wieku*, „Kresy Południowo-Wschodnie. Rocznik Przemyskiego Centrum Nauki i Kultury" 2007/2008, t. 5/6.
Szczygieł R., *Początki osady i nieudana lokacja miejska*, [w:] *Bełżec przez dzieje*, red. A. Urbański, Bełżec 2008.
Szczygieł R., *Prawda i fikcja o początkach miasta Tomaszowa*, „Res Historica" 2005, t. 20.
Szczygieł R., *Związki Zamościa ze Lwowem i Żółkwią w okresie staropolskim*, „Zamojskie Studia i Materiały" 2002, R. 4, z. 3.
Tarnawski A., *Działalność gospodarcza Jana Zamoyskiego*, Lwów 1935.
Tomaszów Lubelski: monografia miasta, red. R. Szczygieł, Lublin – Tomaszów Lubelski 2011.
Urzędnicy województwa sandomierskiego. Spisy, oprac. K. Chłapowski, A. Falniowska-Gradowska, [w:] *Urzędnicy dawnej Rzeczypospolitej od XII do XVIII wieku*, red. A. Gąsiorowski, t. 4, z. 3, Kórnik 1993.
Witusik A.A., *Młodość Tomasza Zamoyskiego*, Lublin 1977.
Wojewódzka Biblioteka Publiczna im. H. Łopacińskiego w Lublinie, rkps 1737.
Wyrobisz A., *Rola miast prywatnych w Polsce XVI i XVII wieku*, „Przegląd Historyczny" 1974, t. 65.
Zarębska T., *O związkach urbanistyki węgierskiej i polskiej w drugiej połowie XVI wieku*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki" 1964, t. 9, z. 4.

SUMMARY

This article deals with the circumstances of the attempts to found four towns located near the borders of the Zamoyski Family Entail, which were made by their owners in the first half of the 17th century, including: Łaszczówka, Bełżec, Chocimów and Modliborzyce. In the case of the two of these initiatives: Bełżec and Chocimów, the owners and administration of the Entail tried to force those who had initiated the foundations to stop them, while the foundation of Modliborzyce was prevented by establishing, at a distance of 8 kilometres, the entail town of Janów. There is no

Pobrane z czasopisma Studia Iuridica Lublinensia **http://studiaiuridica.umcs.pl**
Data: 24/11/2026 18:28:10

information concerning a possible reaction to the founding of Łaszczówka, which, being founded 5 kilometres from Tomaszów, never developed into a more significant town. This remark also regards Modliborzyce.

Keywords: town; foundation; the Zamoyski Family Entail; border disputes

UMCS